

Azərbaycan dilində -aş,-əş,-ş şəkilçisinin funksional xüsusiyyətləri

İlkin Əsgərov
ADPU, Filologiya fakültəsi
ilkin-esger@mail.ru
Rəyçi: professor F.R.Xalıqov

Xülasə

Məlumdur ki, müasir Azərbaycan ədəbi dilində söz yaradıcılığı prosesində morfoloji yolla söz yaratma xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu prosesdə iştirak edən şəkilçilərin arasında feil düzəldən şəkilçilər daha çox diqqəti cəlb edir. Belə ki, bu qrupa daxil olan şəkilçilər ad düzəldən şəkilçilərdən fərqli olaraq yalnız milli şəkilçilərdən ibarətdir və demək olar ki, müəyyən fonetik fərqlərlə əksər türk dillərində işləkdir. Eyni zamanda bu qrupa daxil olan budaq morfemləri öyrənmək dil üçün daha çox material verir. Məhz bu məqalədə də feil düzəldən -aş,-əş,-ş şəkilçisinin Azərbaycan dilində işlənmə xüsusiyyətləri verilmiş, eləcə də etimoloji quruluşuna münasibət bildirilmiş, nümunələr əsasında izah olunmuşdur. Bundan başqa, şəkilçinin söz yaradıcılığı prosesində məhsuldarlıq səviyyəsi göstərilmiş və şəkilçinin keçdiyi inkişaf yolu, qoşulduğu sözdə yaratdığı semantika yazılı abidələrin dilindən seçilmiş nümunələr üzərində şərh olunmuşdur.

Açar sözlər: Şəkilçi, semantika, söz yaradıcılığı, qeyri-məhsuldar şəkilçilər, feil düzəldən leksik şəkilçilər

Функциональные особенности суффикса -аш,-əş,-ş в азербайджанском языке

И.Аскеров

Резюме

Известно, что морфологическое словообразование имеет особое значение в процессе словообразования в современном азербайджанском литературном языке. Среди суффиксов, участвующих в этом процессе, суффиксы, составляющие глагол, привлекают больше внимания. Таким образом, суффиксы, входящие в эту группу, в отличие от суффиксов, составляющих имя, состоят только из национальных суффиксов и используются в большинстве тюркских языков с определенными фонетическими различиями. В то же время изучение морфем ветвей в этой группе дает больше материала для языка. Именно в этой статье приводятся особенности развития суффикса -аш,-əş,-ş в азербайджанском

языке, а также на примерах поясняется отношение к этимологической структуре. Кроме того, показан уровень продуктивности суффикса в процессе создания слова, а на примерах, выбранных из языка письменных памятников, поясняется путь развития суффикса, семантика слова, в которое он входит.

Ключевые слова: суффикс, семантика, слово творчество, непроизводственные суффиксы, лексические суффиксы которые создает глагол

Functional features of the suffix -aş, -əş, -ş in Azerbaijani

I.Asgarov

Summary

It is known that morphological word formation is of particular importance in the process of word formation in the modern Azerbaijani literary language. Among the suffixes involved in this process, the suffixes that make up the verb get more attention. Thus, the suffixes included in this group, in contrast to the suffixes that make up the name, consist only of national suffixes and are used in most Turkic languages with certain phonetic differences. At the same time, the study of branch morphemes in this group provides more material for the language. It is in this article that the peculiarities of the development of the suffix -aş, -əş, -ş in the Azerbaijani language are given, as well as the relation to the etymological structure is explained by examples. In addition, the level of productivity of the suffix in the process of creating a word is shown, and using examples selected from the language of written monuments, the path of development of the suffix, the semantics of the word in which it is included is explained.

Keywords: suffix, semantics, word creativity, non-productive suffixes, lexical suffixes that creates the verb

Annotasiya: Müasir Azərbaycan ədəbi dilində ən zəngin nitq hissəsi feillərdir. Feillər öz morfoloji xüsusiyyətlərinin zənginliyinə, əhatəliliyinə, tarixiliyinə, qrammatik kateqoriyaların çoxluğuna, sözdüzəldicilik qabiliyyətinə görə digər nitq hissələrini üstəliyin. Eyni zamanda dilin orijinallığının, milliliyinin qorunub saxlanması olduqca böyük rola oynayır. Bu mənada feilləri tədqiq etmək, şəkilçilər sistemini öyrənmək, onların funksional xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmaq dilimizin qrammatik quruluşunu öyrənməyə böyük köməklik göstərir. Bu məqalədə də müasir Azərbaycan ədəbi dilində qeyri-məhsuldar şəkilçi kimi çıxış edən -aş, -əş, -ş budaq morfeminin funksional xüsusiyyətlərindən bəhs olunur.

Aktuallıq: Azərbaycan dilinin şəkilçilər sistemində feil düzəldən şəkilçilər digər şəkilçilərdən əsaslı şəkildə fərqlənir. Bu qrupa daxil olan budaq

morfemləri tədqiq edib öyrənmək həm tarixi, həm də təsviri dilçilik baxımından zəngin material verə bilir. Bu da mövzunun aktuallığını daha da artırır.

Tədqiqat metodları: Mövzunun xarakterinə uyğun olaraq müqayisəli, tarixi və təsviri metodlardan istifadə edilib.

Giriş:

Müasir Azərbaycan ədəbi dilində feil düzəldən şəkilçilər ad düzəldən şəkilçilərdən öz funksional xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. Bu qrupa mənsub olan sözdüzəldici şəkilçilər tamamilə milli mənşəli olmaqla yanaşı, ad düzəldən şəkilçilərin böyük əksəriyyətindən daha qədimdir. Üstəlik, cüzi fonetik fərqləri nəzərə almasaq, demək olar ki, türk dillərinin söz yaradıcılığında fəal iştirak edir. Azərbaycan dilinin şəkilçilər sisteminin funksional xüsusiyyətlərinin linqvistik-müqayisəli tədqiqi göstərir ki, dilimizdə feil düzəldən şəkilçilər arasında qeyri-məhsuldar şəkilçilər məhsuldarlardan daha çoxdur. Belə budaq morfemlərdən biri də -aş,-əş,-ş şəkilçisidir. Bu şəkilçi məhsuldar feil düzəldən -ış,-iş,-uş,-üş şəkilçisi ilə müqayisədə qeyri-məhsuldar olub, müasir Azərbaycan ədəbi dilində həm adlardan, həm də feillərdən feil düzəldir. Qoşulduğu söz təsirsiz feil mövqeyində çıxış edir və əksərən birgəlik növdə olur. Bu şəkilçinin sonu -la,-lə bitən, yəni -la,-lə düzəlmiş feillərdən (istər tarixən, istər təsviri cəhətdən—İ.Ə.) feil düzəltməsinə daha çox rast gəlinir. Məhz bu xüsusiyyəti nəzərə almiş H.Mirzəzadə və Ə.Tanrıverdi şəkilçini daha çox -la,-lə+aş,-əş,-ş morfemlərinin sintezi kontekstində izah etmişdir. Bu halda şəkilçi bir növ, məhsuldar şəkilçi funksiyasında işlənir. Ancaq -aş,-əş,-ş şəkilçisi adlardan və əsasən ikinci bir morfemə bölünə bilməyən kök feillərdən feil düzəldən şəkilçi kimi çıxış etdikdə qeyri-məhsuldar səciyyə daşıyır. Şəkilçiyə əsasən dilimizdəki aşağıdakı sözlərdə rast gəlinir: *Məs.: yanaşmaq, genəşmək, mələşmək, oynaşmaq, tutaşmaq, qaynaşmaq, daraşmaq, dalaşmaq, dolaşmaq, dirəşmək, bulaşmaq, partlaşmaq, əsnəşmək, ağlaşmaq, yaraşmaq, salamlaşmaq və s.* Qoşulduğu sözdə daha çox birgəlik, müştərəklik, qoşalıq, çox nadir halda qayıdışlıq çaları yaradır. *Məs.: Adamlar stansiyada **qaynaşırdılar**. (A.Şaiq); Sürüyə qurd **daraşınca**, Qızıl onlarla boğuşa-boğuşa sürünü bu iki tərənin arasına qədər gətirib soxmuşdu. (A.Şaiq), Sanki bunlar — bal arısı kimi tarlaya, kotana, suya, traktora **daraşanlar** keçən il işə çıxan adamlar deyil. (M.Cəlal); Onlar məsələyə təşkilatın mənfəəti nöqtəyi-nəzərindən **yanaşdılar**, sən isə belə yanaşmadın. (M.S.Ordubadı).*

Və yaxud da

*Durmuşam buludlar **qaynaşan** yerdə,*

Döyür alaçalpo üzümə mənim.

Qışda baldırma qar çıxan yerdə,

Yazda gül çıxacaq dizimə mənim. (A.Laçınlı)

EA-nın nəşri olan “Müasir Azərbaycan dili”ndə -aş,-əş,-ş şəkilçisi vasitəsilə əmələ gəlmiş “yanaşmaq”, “dirəşmək” kimi sözlər quruluşca sadə qəbul olunmuşdur. V.Əliyev bu şəkilçi haqqında yazır: “Həmin feillərin kökləri (-ış,-iş,-uş,-üş şəkilçisi ilə düzələn feillər nəzərdə tutulur—İ.Ə.) öz ilkin mənasını itirmiş və müasir dövrdə şəkilçi ilə birlikdə sadə bir söz kimi nəzərə çarpır; məs.: toqquşmaq, güləşmək, barışmaq, yarışmaq, yanaşmaq, dirəşmək və s.” [13,s.263]. Verilmiş nümunələrin arasındakı “yanaşmaq” və “dirəşmək” sözləri ümumi xətdən kənara çıxır. Bir faktı da vurğulayaq ki, V.Əliyev bu cərgədə sadə söz kimi verdiyi “yarışmaq” sözünü başqa bir məqamda düzəltmə kimi təqdim etmişdir [13,s.262]. M.Hüseynzadə budaq morfemi həm ad, həm feil, həm də ki yamsılamalardan, Q.Kazımov isə ad və feillərdən feil əmələ gətirən şəkilçi kimi səciyyələndirmişdir. B.Xəlilov isə “çataşmaq” sözünü də -aş şəkilçili feil kimi vermiş və bu formantı -ış,-iş,-uş,-üş şəkilçisi kimi birgəlik növünün morfoloji əlaməti kimi təqdim etmişdir [11,s.180; 12,s.116]. “Çataşmaq” sözü ədəbi dilimizdə işlənməsə də, şivə dilində (İmişli) “birləşmək”, “qovuşmaq”, “gəlib çatmaq” mənalarında işlənir. Şəkilçiyə İraq-Türkman ləhcəsində “toxtaşmaq” və “sələşmək” sözlərinin tərkibində də rast gəlinir [5].

Əsas hissə: Budaq morfem həm təsirli, həm də təsirsiz feillərə əlavə edilib yenidən təsirsiz olaraq (“dolaşmaq” sözü yerinə görə təsirli və təsirsiz ola bilər) qalır. Qeyd edək ki, şəkilçinin -ş forması -aş,-əş-in ilk saitinin itirməsi nəticəsində meydana gəlmişdir. Çünki söz kökü ya a, ya da ə saiti ilə bitdiyi üçün və şəkilçinin də ilk saiti söz kökünün son saiti ilə eyniləşir və eliziya hadisəsi baş verir. Beləliklə də, şəkilçinin bir növ, yeni derivatı yaranmış olur. Q.Kazımov -ş şəkilçisini -aş,-əş şəkilçisinin deyil, məhsuldar -ış,-iş,-uş,-üş şəkilçisinin qalığı, ixtisarı kimi dəyərləndirir [bax:9,s.223]. Lakin bizə belə gəlir ki, -ş şəkilçisi -ış,-iş,-uş,-üş şəkilçisinin ixtisarı nəticəsində əmələ gələ bilməz. Dil bir sistem təşkil edir və ayrı-ayrı dil faktları üzvü şəkildə birləşərək bu sistemi yaradır. Bu mənada türk dilləri üçün, o cümlədən Azərbaycan dili üçün dəmir qanun hesab olunan ahəng qanunu da dil sisteminin əsas komponentlərini özündə birləşdirir. Məhz ahəng qanuna əsaslanmaqla demək olar ki, -ş şəkilçisi -aş,-əş şəkilçisinin qalığıdır. Çünki şəkilçinin artırıldığı sözlərin hamısının tərkibində, xüsusən də son hecasında dodaq və damaq ahəngi bu və ya digər dərəcədə işlənmişdir. Buna görə də -aş,-əş şəkilçisinin ahəngə uyğun şəkildə, başqa sözlə desək, damaq ahəngi ilə işlənməsi tam təbii və qanuni dil hadisəsi kimi qavranılmalıdır. Bu baxımdan göstərilən məqamda işlənən -ş şəkilçisi -ış,-iş,-uş,-üş şəkilçisinin ixtisarı əsasında yaranması fikri real görsənir.

Lakin bu şəkilçinin -ış,-iş,-uş,-üş forması daha qədim və məhsuldardır. Güman edirik ki, şəkilçinin -aş,-əş forması -ış,-iş,-uş,-üş şəkilçisi ilə

müqayisədə müasirdir, ondan törəmişdir, eyni mənbədən yaranmışdır. -aş,-əş,-ş şəkilçisi də qeyri-məhsuldar olsa da, işlənmə tarixi qədimdir və müxtəlif yazılı mətnlərdə işlənmişdir. Məsələn, bu şəkilçi vasitəsilə əmələ gəlmiş “tutaşmaq” sözü “Dastani-Əhməd Hərami” poemasının III məclisində “dutaşmaq”, IV məclisində isə “tutaşmaq” şəklində işlənmişdir:

Nədən qorxarısəm ona sataşdım,

*Səməndər kibi odlara **dutaşdım.***

Bu dərdin de nədür nəyə sataşdın

*Ki, bu eşq oduna yanıb **tutaşdın.***

Nümunədən də məlum olduğu kimi, “tutaşmaq” sözü “tutuşmaq” sözünün əvəzində işlənmişdir. Bu nümunələrdə heç bir məna fərqi yaratmadan rahatlıqla müvafiq əvəzlənmə aparmaq olar. Təsadüfi deyil ki, elə “Dastani-Əhməd Hərami” poeması ilə eyni dövrün məhsulu olan İ.Həsənoğlunun yeddi beytlik “Apardı könlümü” qəzəlində bu söz məhz “tutuşmaq” şəklində işlənmişdir:

***Tutuşmayınca** dər atəş bəlirməz xisləti-ənbər,*

Nə ənbər? Ənbəri-suziş. Nə suziş? Suzişi-məcmər. (İ.Həsənoğlu)

Tarixən “tutaşmaq” və “tutuşmaq” sözləri bir-birinin yerində işlənməklə yanaşı, daha çox “yanmaq”, “alışmaq”, “alışıb yanmaq” qismən də “çəkişmək”, “tutmaq” mənalarını ifadə etmiş və ən əsası da qoşulduğu sözə qayıdış, bəzən də qarşılıq-birgəlik çalarları yaratmışdır. Bu hal təxminən XIX əsrin sonlarına qədər davam etmişdir. Bu sözə “tutuşmaq” formasında XVI əsrdə M.Füzulinin, XVII əsrdə isə Vəhid Qəzvinin poetikasında rast gəlinir:

***Tutuşdu** qəm oduna şad gördüğün könlüm,*

Müqəyyəd oldu ol azad gördüğün könlüm. (M.Füzuli)

***Tutuşdu** xərməni-əql atəşi-dimağımdan. (Vəhid Qəzvin)*

Müqayisə üçün qeyd edək ki, M.Kaşğari “Divani-lüğət-it türk” əsərində sözü üç müxtəlif mənada vermişdir: *Olar ikki tutuşdular = Onlar ikisi tutuşdular. Ol manqa keyik tutuşdı=O mənə keyik tutmaqda kömək etdi. Olar ikki tutuşdular=Onlar ikisi tutuşdular, çəkişdilər.* (17,s.121) Lakin zaman keçdikcə göstərilən sözlərin semantikasında bir dəyişiklik əmələ gəlmiş, qeyd olunan mənələrdən əlavə müvafiq olaraq “dalaşmaq, dava etmək” və “müqayisə etmək, uyğun gəlmək” mənalarını da qazanmışdır. Məsələn, M.Cəlalin “Dağlar dilə gəldi” povestində “tutuşmaq” sözü -dur elementinin əlavəsi ilə “müqayisə etmək” mənasında işlənmişdir: *Kəndlilər yaz işlərini, selin qarşısını almaq üçün görülən tədbirləri bir də yoxlayır, hesablarını **tutuşdururdular...***

Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğətində də bu söz həm “tutaşmaq”, həm də “tutuşmaq” şəklində verilmiş və müvafiq olaraq “güleşmək”, “dalaşmaq”

(Mingəçevir), “yanmaq”, “alovlanmaq”, “alovlandırmaq” (Ağdam, Şuşa, Laçın), “çürümək” mənalarında izah olunmuşdur: *Ojax indijə tutaşır.* (Ağdam); *Odunnar ağır yanır, tutuşdurmax lazımdı.* (Şuşa) [Bax: 1,s.510-511].

B.Əhmədov da etimoloji tədqiqatlarında “tutuşmaq” sözünü “tutaşmaq” sözünün bir variantı kimi izah edərək, “tütün”, “tüstü” sözləri ilə qohum hesab etmişdir. O, eyni zamanda bu sözü “od”, “yanmaq” mənasında qəbul etmişdir [4,s.256]. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində isə “tutaşmaq” sözü “*vuruşmaq*”, “*döyüşmək*”, “*yaxalaşmaq*”, “*dalaşmaq*”, “*qovğa etmək*”, “*höcətləşmək*”, “*mübarizə aparmaq*” kimi, “tutuşmaq” feili isə həm “*dalaşmaq*”, həm də ki “*alışmaq*”, “*yanmağa başlamaq*”, “*alışıb yanmaq*”, “*bərkimək*”, “*qurumaq*”, “*suyu çəkilmək*”, “*qurşaq yapışmaq*”, “*güləşmək*” mənalarında izah olunmuşdur [bax: 2,s.382-383].

-aş,-əş,-ş şəkilçisi bəzən isimdən düzəlmiş feildən də feil əmələ gətirə bilir. Məsələn, “oynaşmaq” sözü oyun+a+aş(ş) modeli əsasında formalaşmışdır. Bu söz müasir dilimizdə işlək olsa da, tarixi qrammatikada işlənmə intensivliyi yüksək olmamışdır.[3] XVII əsr ədəbi dilində V.Qəzvinin dilində də işlənməmişdir:

Can acısını soruşur eşqi-bipayan mənə,

Oynaşır gül bayrağı, hərəh əsər badi-səba.

Ümumiyyətlə, bu budaq morfemə müasir ədəbi dilimiz üçün arxaik hesab olunan bir neçə feildə də rast gəlmək mümkündür. Tarixən “soruşmaq” mənasını ifadə edən “istəşmək” feili də istə+(a)ş şəklində əmələ gəlmişdir. Hazırda dilimizdə işlək olmayan bu sözün işlənməsi orta dövr ədəbi dilimiz üçün xarakterik hal hesab olmuşdur:

İstəşübsən, kim nə istər sineyi-sədqəkdən,

Gər qazar olsam, nigın tək sinəmi nam istərəm. (V.Qəzvini)

İstəşdilər ol ikidən əhval,

Dedilər ola həqiqəti-hal.

Hər gün gəlüb istəşürdi halın, yox bir qərəz ər görür cəmalın. (Məsihi)

Müasir Azərbaycan ədəbi dilində bu şəkilçi daşlamış vəziyyətdə -naş,-nəş qeyri-məhsuldar morfeminin tərkibində öz varlığını mühafizə edib qoruya bilmişdir. H.Mirzəyev həmin şəkilçinin etimoloji strukturunu dilimizdəki “gənəşmək” və “çaxnaşmaq” sözlərinin quruluşu əsasında izah etmişdir [8].

“Genəşmək” sözü də bu budaq morfem vasitəsilə əmələ gəlmiş sözdür. Müasir Azərbaycan dilində işlənmə tezliyi yüksək deyil, daha çox “məsləhət etmək”, “uzaqlaşmaq”, “aralanmaq” anlamında işlənilir. Buna dialekt və şivələrimizdə tez-tez rast gəlinir. Yuvarlaq desək, təxminən min il əvvəl yazılmış Y.Balasaqunlunun “Kutadqu Bilik” əsərində də bu söz müəyyən fonetik fərqlə “kingeş” şəklində eyni mənada işlənməmişdir:

Kingeş birle kılğu kerek iş bilip

Ökündi **kingeşmegli** işte ulıp (5650)

(Hər işi bilərək, gənəşərək görməli,
Gənəşməyən adam sonra peşman olar)

Kingeşse ongarur kişi öz işi

Ökünçlüg bolur kin **kingeşmez** kişi (5653)

(Adam işini gənəşib görər,
Gənəşməyən adam peşman olar)

Kayu işke tegse **kingeş** ötrü kıl

Tilemiş tilekke **kingeşin** tengeş (5660)

(Girişmək istədiyən işi gənəş,
Diləyinə məsləhət ilə yetiş) [16,s.373-374]

M.Kaşğari isə “Divan” da həmin sözü “**danışiq**”, “**məsləhət**”, “**məşvərət**”, “**tədbir**”, “**qarşılıqlı məsləhətləşmək**”, “**tədbir almaq**” mənalarını vermiş və şərh etmişdir. [18,s.277]

Müasir Azərbaycan ədəbi dilində şəkilçi “**sataşmaq**”, “**dırmaşmaq**”, “**güləşmək**”, “**əyləşmək**”, “**qamaşmaq**”, “**öyrəşmək**” kimi sözlərin tərkibində daşlaşmış vəziyyətdədir. Nümunələrdən də görüldüyü kimi, -ş elementinin olduğu bütün sözlərdə qarşılıq-birgəlik çaları olmur. Bəzi sözlərdə bu formant qarşılıq-birgəlik deyil, tərkibində işləndiyi sözə qayıdıqlıq çaları verir. Ümumiyyətlə, Azərbaycan dilində sonu “-ş” samiti ilə bitən və ikinci bir morfemə bölünə bilməyən birhəcalı sadə feillərin ifadə etdiyi semantik çalarlar arasında qayıdıqlıq məzmunu daha ilkin və nəzərə çarpandır. Məsələn, aş(maq), daş(maq), çaş(maq), düş(mək), deş(mək), biş(mək), eş(mək) və s. kimi feillər qayıdıq növ şəkilçisi qəbul etmədən də həmin çaları ifadə edə bilər. Şəkilçinin verdiyi bu semantik çaları “araşdırmaq” sözünün quruluşu da təsdiq edir. Söz *ara+aş+dır(ara+şdır)* formasında əmələ gəlmişdir [bax: 20-21]. “Araşmaq” sözü bu gün dilimizdə işlənməsə də, türkiyə türkcəsində “zəngləşmək”, “əlaqə saxlamaq”, “soraqlaşmaq” mənalarında işləkliyini qoruya bilmişdir. Ancaq Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikasında işlək olmuşdur:

Kimin kim, eşq bağlar əl-ayağın daxi açılmaz,

*Bu müşkül məninə çox kimsədən Qövsü **araşubdur**. (Q.Təbrizi)*

*... son həftə hər sabah, bu ciblər eyni diqqət və ümidlə **araşılmışdı**, bir şey tapılmamışdı. (Y.V.Çəmənəzəminli)*

Mövzuya türkoloji dilçilikdə münasibət: Türkologiyada da -ş elementli şəkilçilərin işlənmə xüsusiyyətləri haqqında müəyyən qədər fikir söylənilmişdir. A.von Qaben şəkilçini “karşılıqlılıq” bildirən, N.Hacıeminoğlu

isə “işteş” feil düzəldən şəkilçi kimi bəhs etmişdir. N.Hacıeminoğlu da -ş ünsürlü şəkilçinin həm qayıdıqlıq, həm də qarşılıq-birgəlik çalarları yaratdığı fikrini irəli sürmüşdür: “Yalnız bu ekin təşkil etdiyi fiillerde bir işi birdən fazla kişinin karşılıklı olarak yapması ile (süngüleş-gibi) birden fazla kimsenin beraber yapması (konuş-gibi) hususu umumiyetle karıştırılmaktadır. Nunlardan hangi mənənin ilk və aslı, hangisinin sonradan geliştiğini tespit henüz mümkün değildir. Daha sonraki devirde de aynı karışıklık devam etmiştir. Bu itibarla -ş- ile türüdülmüş fiillerde her iki mənə da vardır. Bazı örneklerde ise “işteşlik” mefhumu tamamen kaybolmuştur” [24,s.46].

M.Ergin isə -ş formantını “ortaklaşma eki” kimi qəbul edir. Məhz buna görə də M.Ergin -ş şəkilçisini daha çox qarşılıq-birgəlik (daha dəqiqi, karşılıklı yapıma və birlikte yapıma şəklində) növün morfoloji əlaməti kimi qəbul edir. Bundan başqa, o, -ış,-iş,-uş,-üş şəkilçisini türk dilində sadəcə -ş şəkilçisindən ibarət olduğunu və buradakı -ı,-i,-u,-ü saillərini səs uyumuna müvafiq olaraq işləndiyi fikrini ifadə etmişdir: “Hülasa ek -ş-dır ve vokalle biten fiillere doğrudan doğruya, konsoantla bitenlere yardımcı sesle eklenir” [22,s.198]. Lakin M.Ergin bu şəkilçini qeyd etdiyimiz kimi, qarşılıq-birgəlik növ kontekstində və eləcə də təsirli və təsirsiz feillərlə işlənmə xüsusiyyətlərini linqvistik təhlil etmiş, onun qayıdıq çalarından geniş danışmamışdır. Sadəcə “bir oluş ifade eden fiiller ise dönüşlü fiillerle bazı pasif fiillere benzer şekilde bir kendi kendine olma bildirirler” [bax: 22] qənaətində olmuşdur.

B.Serebrennikov isə bu şəkilçini türk dillərində təkrar hərəkət mənasını ifadə edən bir şəkilçi kimi dəyərləndirmiş, qazaxcadakı “malış” (dəfələrlə batırmaq), tatar dilindəki “aldaş” (aldatmaqla məşğul olmaq) sözlərinin məhz bu şəkilçi ilə düzəldiyini və təkrar hərəkət çalarını yaratdığını qeyd etmişdir [Bax: 25].

Nəticə: Nəticə olaraq qeyd edə bilərik ki, -aş,-əş,-ş şəkilçisi müasir Azərbaycan ədəbi dilində qeyri-məhsuldar şəkilçidir, əlavə olunduğu bütün sözdə qarşılıq-birgəlik çaları yaratmır. Feillərlə müqayisədə şəkilçinin adlardan feil düzəldicilik qabiliyyəti daha aşağıdır. Əlavə olunduğu sözün təsirli və təsirsiz olmasından asılı olmayaraq əmələ gətirdiyi sözlər əsasən təsirsiz olur. Şəkilçi əksərən bir və ya iki hecalı sözlərə əlavə olunur. Qoşulduğu sözlərdə daha çox, iş, proses, hal-vəziyyət, qayıdıq, qarşılıq-birgəlik çalarlarından birini yaradır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti.Şərq-Qərb, Bakı, 2007, 568 s.
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 4 cildə, IV cild. Şərq-Qərb. Bakı-2006, 712 s.
3. A.Abbasova. XVII əsr Azərbaycan ədəbi dilində morfoloji yolla söz yaradıcılığı. Elm və təhsil. Bakı-2017, 96 s.

4. B.Əhmədov. Etimologiya lüğəti. Altun kitab. Bakı-2015, 288 s.
5. İraq-Türkman ləhcəsi. Elm. Bakı-2004, 422 s.
6. Ə.Tanrıverdi. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. Elm və təhsil. Bakı-2017, 538 s.
7. Ə.Rəcəbli. Göytürk dilinin morfoloqiyası. Bakı universiteti. Bakı-2002, 475 s.
8. H.Mirzəyev. Azərbaycan dilində fel. Maarif. Bakı-1986, 320 s.
9. Q.Kazımov. Müasir Azərbaycan dili. Morfoloqiya. Elm və təhsil. Bakı-2014, 448 s.
10. Q.Kazımov. Azərbaycan dilində sadə ikihecalı feillər. Elm və təhsil. Bakı-2018, 192 s.
11. B.Xəlilov. Müasir Azərbaycan dilinin morfoloqiyası. II hissə. Nurlan. Bakı-2017, 354 s.
12. B.Xəlilov. Azərbaycan dilində feil. Adiloğlu. Bakı-2018, 224 s.
13. Müasir Azərbaycan dili. II hissə. Elm. Bakı-1980, 510 s.
14. Yusif has Hacıb. Kutadgu bilig. I metin, 6. Baskı. Ankara , Türk dil kurumu yayımları, 2007, 656 s.
15. Dastani-Əhməd Hərami.Şərq-Qərb, 2004, 120 s.
16. Yusif Balasaqunlu. Qutadğu Bilig. Aviasiya press. Bakı-2006, 440 s.
17. M.Kaşğari. Divanü lüğət-it-türk.(tərcümə edən və nəşrə hazırlayan R. Əsgər). 4 cildə, II c., Ozan, Bakı, 2006, 400 s.
18. M.Kaşğari. Divanü lüğət-it-türk.(tərcümə edən və nəşrə hazırlayan R. Əsgər). 4 cildə, IV c., Ozan, Bakı, 2006, 752 s.
19. M.Hüseynzadə. Müasir Azərbaycan dili. Morfoloqiya. III hissə. Şərq-Qərb. Bakı-2007, 280 s.
20. İ.Əsgərov. Azərbaycan dilində məhsuldarlıq yaradan qeyri-məhsuldar şəkilçilər. Elm və təhsil. Bakı-2015, 148 s.
21. İ.Əsgərov. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində psevdobitəşdirici samitlər. Bakı: Pedaqoji Universitetin xəbərləri, 2018, C.66, № 4, s.58-63
22. Muharrem Ergin. Türk dil bilgisi. Sofya, Narodna prosveta, 1967,388s.
23. A.Von Qabain. Eski türkçenin qrameri. Ankara: 1988
24. Necmettin Hacıeminoğlu. Türk dilinde yapı bakımından fiiller. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2016, 320 s.
25. Serebrennikov, B.A., Hacıyeva, N.Z. Türk dillərinin müqayisəli tarixi qrammatikası. Səda. Bakı- 2002, 380 s.